

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ОПОВІДАНЬ О. СТОРОЖЕНКА

У статті йдеться про особливості стилю О. Стороженка, визначаються елементи реалізму та романтизму у фольклорно-етнографічних творах письменника, уміщених у збірці “Українські оповідання”.

Ключові слова: особливості стилю, елементи реалізму і романтизму, фольклорно-етнографічні оповідання.

Творчість Олекси Стороженка нелегко вкладається у визначені літературознавством художні етапи розвитку українського письменства ХІХ століття, адже вона позначена характерними ознаками поетики етнографічно-побутового реалізму і водночас романтичного моделювання дійсності. Та все ж упадає в око особливість прози письменника – залюбленість автора в історичне минуле рідного краю, в народні звичаї та обряди, в барвисту усну поезію, багате афористичністю й гумором українське слово.

Із прозою О. Стороженка в літературі знайшла дальший розвиток (після Євгена Гребінки та Пантелеймона Куліша) тема козаччини, яка трактується в різних аспектах. Для письменника основним взірцем і джерелом творчості була фольклорна скарбниця, котра донесла з глибини віків героїзм, мужність, саможертвність в ім'я свободи, кращого майбутнього рідного краю.

Літературознавці 20-х років ХХ ст. (М. Зеров, А. Шамрай) виокремлювали в прозі О. Стороженка твори гумористичні, етнографічні, історичні. Поширеною є думка про “запізнілий романтизм” літератора, про впливи на нього І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, М. Гоголя. М. Драгоманов не визнавав романтичної творчості Стороженка, вважаючи її анахронічною. Та саме він відзначав мистецький хист письменника в літературі останніх 20 років ХІХ ст. [7, с. 19].

Перші українські твори письменника публікуються в 1861–1862 рр. у журналі “Основа” під введеною П. Кулішем рубрикою “З народних уст”. Згодом так було названо й цикл гумористичних мініатюр у двотомній збірці “Українські оповідання” (1863).

Низка творів із циклу “З народних уст” – це мініатюрні гумористичні оповідки, в основу яких покладені прислів'я, приказки, анекдоти. Усі вони мають, як правило, притчево-повчальний характер, що формується в душі християнської моралі:

- про заздрість та ревності (“Се та баба, що їй чорт на махових вилах чоботи оддавав”);
- про лінощі та працьовитість (“Вчи лінивого не молотом, а голодом”);
- про милосердя й жорстокість (“Два брати”);
- про самовпевненість і дурість (“Лучче нехай буде злий, ніж дурний”);
- про справедливий суд (“Розумний бреше, щоб правди добути”) та ін.

Свого часу А. Шамрай ретельно зіставив мотиви оповідань О. Стороженка з фольклорними творами, записаними І. Рудченком, П. Чубинським, М. Драгомановим, І. Манжу-рою, Б. Грінченком, В. Гнатюком, і аргументовано довів, що такі твори, як “Се та баба, що їй чорт на махових вилах чоботи оддавав”, “Вчи лінивого не молотом, а голодом”, “Два брати”, “Лучше нехай буде злий, ніж дурний”, “Розумний бреше, щоб правди добути”, “Дурень”, “Жонатий чорт”, “Скарб” поставили на основі народнопоетичних мотивів, поширених у різних регіонах України [9, с. 17]. Безперечно, мова йде про мандрівні сюжети фольклорних творів, наявність яких переконливо доводили представники міграційної школи у фольклористиці, зокрема М. Драгоманов, М. Сумцов, М. Грушевський.

Цикл “З народних уст” є свідченням того, що українська проза впродовж 30–50-х років ХІХ ст. пройшла етап становлення на живлющому ґрунті народної словесності. В Україні однією з істотних закономірностей розвитку ранньої прози став процес трансформації фольклорних жанрів у суто літературні види. Використання народного типу оповіді дало змогу письменникам, зокрема, М. Гоголю, Г. Квітці-Основ'яненкові, П. Кулішеві та ін., висловити оцінку життєвих явищ із позицій простої людини і цим виявити народне світовідчуття і світосприймання. Приміром,

у творчості Г. Квітки-Основ'яненка відбулася природна еволюція від фольклорних жанрів, написаних цілком у дусі усної поезії ("Пархімове снідання") до фольклорно-етнографічного ("Мертвецький великдень") та побутового ("Салдацький патрет") оповідання. Фольклорна основа присутня в багатьох творах П. Куліша, Ганни Барвінок, А. Свидницького та ін.

Оповідання впливали на вироблення фольклорної та демонологічної образності, однак вони сильніше виявляють творчу індивідуальність автора, зокрема наснаженість оповіді романтичним пафосом. Романтична стихія домінує не тільки в тих епізодах, які є опрацюванням міфологічного матеріалу і входять як народний переказ чи легенда у твір, а й там, де виклад ведеться від конкретно окресленого образу автора-оповідача. Така композиція притаманна переважній більшості творів О. Стороженка і є характерною особливістю його письменницького стилю.

Зразком романтичного опрацювання міфологічних мотивів є оповідання "Закоханий чорт", засноване на повір'ї про кохання чорта з відьмою та переказах про кмітливих запорожців. У творі виявляється майстерність письменника поєднувати задушевний ліризм із щирим гумором. Автор творить поетичний образ України, овіяний повір'ями, легендами, переказами, піснями. Такий підхід до змалювання життя ґрунтувався на романтичних принципах відбору матеріалу, його своєрідного, незвичайного, художнього узагальнення.

"Закоханий чорт", як і інші легендарно-фантастичні оповідання ("Чортова корчма", "Сужена"), позначені певним наслідуванням романтичної манери молодого М. Гоголя, нагадують аналогічні оповідання ("Мертвецький великдень") Г. Квітки-Основ'яненка. Типологічна схожість цих творів виявляється в побудові сюжету та образності, переплетенні реального з вигаданим, фантастичним.

За жанром "Закоханий чорт" є зразком фантастичного оповідання-легенди. Для українського прозаїка тут найяскравішим орієнтиром була творчість славетного земляка, яку він любив понад усе. Мав рацію П. Хропко, наголошуючи на романтичному характері творчості О. Стороженка: "Звісно, за кілька десятиріч в письменстві відбулися значні зміни, те що було відкриттям на початку 30-х років, ставало певною мірою трафаретним наприкінці 50-х. І все ж сам романтичний тип художнього узагальнення був радикально відмінним від реалістичного, що

дає підстави бачити в Стороженкові яскравого представника романтичної прози" [8, с. 30].

Кілька оповідань письменника своєю тематикою та образністю звернені в минуле, поетизують картини життя і побуту запорожців в останні роки існування Січі. Пишучи на заборонену тему (зруйнування Запорожжя), Стороженко спрямовує увагу читачів на один із найтрагічніших епізодів в історії нашого народу.

Спогади про Запорозьку Січ і звитяги козацтва, про своєрідність порядків у Калі, звичаї запорожців були ще свіжими наприкінці 20-х років, коли Стороженко разом із полком, у якому служив, перебував на Нижньому Подніпров'ї, Поділлі, в Причорномор'ї. Він особисто познайомився з колишніми запорожцями та учасниками Коліївщини, живими свідками минулої слави, багато розмовляв із ними, записував спогади, тому його твори передають дух часу.

Овіяне романтичним замилюванням сприймання козацтва виразно відбилосся в оповіданнях "Кіндрат Бубненко-Швидкий", "Прокіп Іванович", "Дорощ", "Мірошник". Головними героями виступають колишні запорожці, а зміст творів визначається спогадами про минуле, зокрема про зруйнування Січі, про перехід козаків до нового способу життя, пов'язане із заснуванням хуторів у південних українських степах. Окреслюючи образи козаків, О. Стороженко вдався до романтичної вигадки, певної ідеалізації запорозької вольниці, орієнтуючись на творчість М. Гоголя ("Тараса Бульбу"), нариси Г. Квітки-Основ'яненка ("Головатый", "Основание Харькова"), романи П. Куліша ("Михайло Чарнишенко", "Чорна рада").

Романтична окресленість героїв цих творів проявляється в незвичайності їх поведінки. Письменник часто вдавався до фантастичних вигадок, щоб підкреслити неординарність лицарів степу, він продовжував традиції народного епосу, давньої літератури, у яких високо піднесено образ запорожця.

Одне з найцікавіших оповідань цієї групи – "Кіндрат Бубненко-Швидкий". Присвячений твір П. Гулаку-Артемівському. Побудований на спогаді про особисте знайомство із живим сучасником Гонти й Залізняка.

"Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка-Швидкого?.. Довгенько він вештався по світу, більше, може, як сто літ. Давно вже в його на грудях лежить широкий криж сирій землі, а й досі по тутьчинській околиці гоготить луна од його оповідань, і теперечки ще передають діди онукам його

оповідання. *І що то був за дід! Між дідами дід, а між молодими ж то молодий; бо серце грало у старого*” [7, с. 135].

Так розпочинає автор свою розповідь про славне життя старого січовика, про злигодні й гноблення, яких зазнав народ від свавільного панства, а проте, все це не вбило в Кіндратові життєрадісного настрою, найголовніше – справжньої людяності, чутливого серця, благородної душі.

У цьому оповіданні виявляється одна з характерних ознак індивідуального стилю Стороженка – використання форми подвійного оповідача: автор-оповідач час від часу передає слово оповідачеві-персонажу. Ось як описано першу зустріч автора зі своїм героєм: *„Тільки переступив поріг, як побачив дідизного старця. Спершу, поки не розглядив, здався він мені якимось-то обскубиним птахом: таке зморщене, миришавеньке, голомозе; нижня челюсть задралась догори, ніс похнютивсь, неначе спорять, кому перш у рот лізти, руки – як курячі ніжки, стина стулилась з грудьми, і так увесь висох, як сплющений чорнобривчик між листами Псалтиря. Людей найшло повна хата, і реготались. Дідуган гостро глянув на мене; його очі світились ще тим вогнем, що тліє у серці і не потух у грудях.*

– Се наш постоялець, – сказав хазяїн діду, – той, що я вам казав. Уміє нашому.

– Де б то йому не вміть, – одказав дідуган, тильно на мене дивлячись, – хіба не бачите, яка в його пика... настоящий козак-півник, біля боку віник!

Усі засміялись, і я за ними.

– Що се ви, діду? – озвалась хазяйка, смикнувши його за рукав. – А як пан розсердиться?

– Не розсердиться, – одказав дідуган, усє дивлячись на мене, – не взяв його кат! Глянь, він і сам сміється! Сідай же, синку, та будеш гостем” [7, с. 136].

За влучним спостереженням І. Приходько, “перед нами не звичайний опис зовнішності людини, дід очима оповідача. Тут складніша психологічна вибудова: з перших слів так і прозирає весело-грайлива й незалежна вдача самого діда, при цьому через деталі у мові автора-оповідача проглядає вже й дідове бачення самого себе. Це непрямий автопортрет, самоіронічний, до того ж портретні деталі не лише “натякнули”, вони “випередили”, вони наперед “сказали” про характер діда – “козак-півник”... У деталях поєдналося два кути бачення: оповідача і самого діда” [6, с. 177].

У змалюванні образу Кіндрата Бубненка-Швидкого узагальнення домінує над ідеалізацією. Письменник прагнув художньо передати найкращі риси козацького характеру: патріотизм, життєздатність, енергійність, сміливість, мужність, стійкість, уміння знайти вихід із будь-якого становища, упевненість у собі, гумор, кмітливість. Як справедливо зазначив А. Іщук, “говорячи про те, що Олекса Стороженко справді в окремих своїх творах без розбору ідеалізував і романтизував минувшину, не треба змішувати з такою ідеалізацією його щирого захоплення славними, героїчними, кров’ю і сльозами освяченими ділами своїх предків-співвітчизників” [2, с. 15].

Романтизовані Стороженком герої оповідань про Запоріжжя, безсумнівно, мали реальних прототипів. І хоч ці твори традиційно відносять до жанру оповідання, але, як слушно зауважував П. Хропко, “мабуть, їх правильно було б називати нарисами, своєрідними белетризованими портретами” [8, с. 31].

Малюючи образ запорожця Кіндрата Бубненка-Швидкого, автор називає конкретну місцевість – тутьчинську околицю на Поділлі. Трагічна доля судилася колишньому “колієві” – у боях проти шляхти загинув його син, самотнім залишився зі своїм невилікованим болем старий козак.

Доживаючи віку в сільській громаді, Кіндрат ховає своє горе за сміхом і жартами. Очі діда “світились ще тим вогнем, що тліє у серці і не потухає у грудях” [7, с. 95], а сам він щиро вважає, що чуже лихо для людей сміх, то нехай краще вони “сміються з моїх смішок, як з мого плачу” [7, с. 98].

У циклі “Оповідання Грицька Ключника” розгорнено картини нелегкого переходу січовиків до мирного життя, побуту, однак замилювання автора патріархальною старовиною, прагнення переконати, якими добрими й справедливими були колись ті пани, що вийшли з козацтва, звучали фальшиво, особливо коли згадати, що ці твори написано в період боротьби з кріпосництвом.

Романтизм Стороженка, характер цього історизму відповідав програмним настановам журналу “Основа”, де побачила світ більшість оповідань прозаїка. Його твори стоять в одному ряду з оповіданнями й нарисами, де йшлося про екзотику хуторянського життя, старосвітські традиції.

Помітне місце в спадщині О. Стороженка посідають оповідання “Вуси” та “Голка”. Вони виконані в реалістичному дусі, а гумористична спрямованість часом набуває со-

ціального звучання. На анекдотичній основі ґрунтується оповідання “Голка”, однак факт присікування магната Потоцького до дрібно-го шляхтича підноситься до соціального узагальнення, зображує в усій оголеності нелюдські стосунки в кріпосницькому суспільстві.

На основі легенд і повір’їв запорозької старовини виникла в Стороженка і повість “Марко Проклятий” – один із перших зразків “готичної” прози. За народними переказами, Марка за гріхи не приймає земля, він осуджений на вічні блукання. Стороженко пов’язує пригоди страдника-мандрівника з подіями Хмельниччини, однак твір не є історичним. “Зображені картини повстання на Лубенщині, очоленого Максимом Кривоносом, більше відповідають народним переказам, аніж історичним документам” [8, с. 32]. Митець часто тішить уяву читача незвичайними, барвисто змальованими сценами. Інколи він, щоправда, цим надто захоплюється і “невиправдано затримує читацьку увагу на жорстокостях повстанців” [4, с. 142].

Добре знаючи українську мову та усну народну творчість, навчаючись майстерності в Гоголя, Стороженко урізноманітнює манеру, започатковану Квіткою-Основ’яненком, розширює її можливості, збагачує засоби характеристики персонажів, прийоми композиції і підготовлює ґрунт для нового етапу в розвитку української художньої прози, який розгорнули І. Нечуй-Левицький і Панас Мирний.

За спостереженням С. Єфремова, Стороженко був міцно пов’язаний із попередньою літературною традицією, все ж цей “неабиякий знавець народної мови, якою вмів орудувати по-мистецькому” [1, с. 402], сприяв розвитку українського письменства в нову історичну добу. Наслідуючи традиції Квітки-Основ’яненка та Гоголя в гумористичному баченні дійсності, стильовій манері, Стороженко виявляє особливу закоханість у національну старовину, яка, за влучним спостереженням О. Гончара, “у своїх кращих виявах мирних часів зображується – відповідно до його гедоністично-оптимістичного світобачення – як ідеал людських взаємин та естетичних норм” [3, с. 558].

Отже, талановитий прозаїк О. Стороженко зробив істотний внесок у скарбницю української літератури, збагативши образно-стильові форми епічного зображення, засоби романтичної поетики, виявив творчий підхід і фантазію щодо художнього переосмислення реального світу.

Література

1. Єфремов С. Олекса Стороженко // Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995. – С. 402-403.
2. Іщук А. О. Олекса Стороженко // Стороженко О. П. Твори: У 2 т. / О. П. Стороженко. – К., 1957. Т. 1. – 437 с.
3. Гончар О. І. Проза // Історія української літератури ХІХ ст.: У 2 кн. / [за ред. М. Г. Жулинського]. – К., 2005. – С. 543-568.
4. Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20–60-х років ХІХ ст. / Є. К. Нахлік. – К., 1988. – 318 с.
5. Пойда О. А. Олекса Стороженко на Поділлі / О. А. Проїда // Література рідного краю: [тези доп. і повідом. наук.-метод. конф.]. – Вінниця, 1990. – С. ?-?.
6. Приходько І. Козацький дух Олекси Стороженка / І. Приходько // Березіль. – 2000. – № 3-4. – С. 173-181.
7. Стороженко О. П. Марко Проклятий: [оповідання] / О. П. Стороженко. – К., 1989. – 623 с.
8. Хропко П. Яскравий представник романтичної прози / П. П. Хропко // Дивослово. – 1995. – № 8. – С. 28-32.
9. Шамрай А. П. Українські оповідання Олекси Стороженка / А. П. Шамрай // Стороженко О. П. Твори: У 4 т. – Харків, 1928. Т.1. – С. 3-15.

Natalia Zinchenko

The peculiarity of genre and style in the folklore and ethnographical stories by O. Storozhenko

The article deals with folk-ethnographical short stories of O. Storozhenko. The elements of Realist and Romanticism are determined in the texts for indicating the peculiarities of writer's individual style.

Key word: folk-ethnographical short stories, Realist, Romanticism, individual style.

Наталья Зинченко

Жанрово-стилистичное своеобразие фольклорно-этнографических рассказов О. Стороженко

В статье речь идет об особенностях стиля О. Стороженко, определяются элементы реализма и романтизма в фольклорно-этнографических произведениях писателя, поданных в сборнике “Украинские рассказы”.

Ключевые слова: особенности стиля, элементы реализма и романтизма, фольклорно-этнографические рассказы.

Надійшла до редакції 20.10.2009 р.